

tasks to be optimal for performance over the time period allotted for quiz; tests preferably formulated in one style or in the form of questions, or impulses;

Author gives evaluation criteria of literary reading for SFE, the contents covers tasks to prepare students for the SFE developed two variants of final testing students on the material works AlexDarmansky «Pershoyablunya», «Mammoth».

Key words: readings, state final examination, students of 4th class, requirements for shaping the content of the control of readings, development tests.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2017 р.

Прийнято до друку 25.05.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Гавриш Н. В.

УДК 372.881.116.12

Л. В. Мельник

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК АКТУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

У вітчизняних наукових джерелах паралельно вживаються терміни «культура мови» (І. Білодід, С. Єрмоленко, Л. Мацько, А. Коваль, М. Пилинський, В. Русанівський) і «культура мовлення» (Н. Бабич, О. Біляєв, М. Жовтобрюх, Т. Панько). Нами використовуються терміни «культура мовлення», «мовленнєва культура», чим підкреслюється комунікативно-діяльнісний підхід до мовної освіти. У мовознавчій літературі поширена думка, що культура мовлення вивчає нормативність мови, володіння літературними нормами на всіх рівнях, її відповідність тим вимогам, що ставляться перед мовою в суспільстві, розробляє правила вимови, слововживання, формотворення, побудови словосполучень і речень. Як слушно зауважує С. Броннікова, поняття «мовленнєва культура» дещо ширше від поняття «культура мовлення», оскільки відображає не тільки нормативний мовленнєвий аспект, а й особистісні, індивідуальні, загальнокультурні властивості людини [2, с. 7–8].

Мета нашого дослідження – розглянути проблему мовленнєвої культури молодших школярів в лінгво-психолого-педагогічному аспектах.

Мовленнєва культура є одним із найважливіших критеріїв сформованості культури особистості. У сучасних педагогічних дослідженнях підкреслюється взаємозв'язок розвитку мовлення та загальної культури, загального розвитку особистості дітей. Як

справедливо зауважує О.Торшилова, «мовлення – це найважливіший показник та стимулятор розвитку особистості в цілому» [12, с. 33].

У молодшому шкільному віці закладається фундамент культури мовлення й спілкування, розвиваються комунікативні здібності, пізнавальна активність, образне, творче мислення. Саме початкова школа покликана сформувати в дітей інтерес до краси й мудрості живого слова, його значущості в житті людини.

Різні аспекти формування мовленнєвої культури молодших школярів знайшли своє відображення в працях сучасних дослідників, а саме: питання мовленнєвої особистості (М. Вашуленко, О. Горошкіна, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Паламар); мовленнєва культура в системі культури особистості (Р. Гладіна, М. Львов, Т. Ладиженська, Л. Мацько, В. Соколова, В. Сьоміна); мовний етикет, національні аспекти мовного етикету (Н. Формановська, С. Богдан, Я. Радевич-Винницький, Є. Чак, М. Стельмахович та ін.). Психологічні аспекти зазначеної проблеми представлені в дослідженнях М. Жинкіна, О. Леонтьєва, С. Карпова та ін.; лінгводидактичні та методичні аспекти відображені в працях А. Богуш, М. Вашуленка, Л. Варзацької, М. Пентиліук, О. Савченко. Питання духовного розвитку молодших школярів у цілому та питання формування окремих сторін духовної культури учнів початкової школи були предметом дисертаційних досліджень (О. Барабаш, С. Броннікова, І. Бужина).

Зважаючи на особливості формування нормативності мовлення учнів початкових класів, першооснови їх мовленнєвої культури можна визначити як здатність мовців правильно, точно, логічно висловлюватися, добираючи мовновиражальні засоби відповідно до мети і обставин комунікації, загальноприйнятого мовленнєвого етикету. Таке визначення, на нашу думку, достатньою мірою відображає формування в молодших школярів необхідних ознак культури мовлення, проте може розширюватися в процесі подальшого дослідження окресленої проблеми.

Мовленнєва культура – інтегральне особистісне утворення, що відображає здатність людини використовувати знакову (мовну та невербальну) систему з метою встановлення загальнокультурної комунікації. У науковій літературі мовленнєва культура молодших школярів розглядається як:

- 1) система цінностей-регуляторів мовленнєвої поведінки;
- 2) спосіб, інструмент культурно-пізнавальної діяльності;
- 3) концентроване вираження особистості дитини (самоствердження, самовияв).

У мовленнєвій культурі відображені мовленнєва компетенція, основа моральної та естетичної культури людини, сплетено численні особистісно-психічні процеси: мовлення, мислення, уява, сприймання, воля. У цьому полягає її універсальність.

Мовленнєва культура молодшого школяра обов'язково включає мотиви, потреби й настанови культурно-мовленнєвої діяльності, систему

ціннісних орієнтацій, що опосередковує та спрямовує мовленнєву активність і мовленнєву діяльність дитини.

Процес формування мовленнєвої культури має активний, творчий характер, який виявляється в індивідуальному виборі мовних форм і засобів. Це не механічне накопичення знань, а, насамперед, допомога дитині в усвідомленні культурного значення різних форм мовлення для неантагоністичного існування в сучасних соціокультурних умовах.

Згідно з методологічними позиціями сучасних психолого-педагогічних досліджень про становлення культури особистості щодо єдності сфери знань, почуттів і практичної діяльності, С. Бронникова виділяє такі структурні компоненти мовленнєвої культури молодшого школяра:

- 1) інформативно-комунікативний компонент;
- 2) афективний компонент (емоційне підґрунтя мовлення та мовленнєвої поведінки);
- 3) поведінковий компонент [2, с. 8].

Інформативно-комунікативний компонент відбиває усвідомлення цілей та завдань мовленнєвої взаємодії.

Афективний компонент уключає сферу емоцій – від елементарних почуттів до моральних переживань, що може бути оформлена в мовленні, внутрішньому та зовнішньому [8, с. 4]. На цій основі й відбувається самовираження особистості.

Не менш важливий і поведінковий компонент. Сферою реалізації мовленнєвої культури особистості є мовленнєва поведінка, у якій «виявляється мовна особистість, що належить даному віку й часу, даній країні, даному регіону, даній соціальній (у тому числі й професійній) групі, даній родині» (Н. Формановська) [13, с. 64]. Специфіка мовленнєвої поведінки пов'язана з рольовою поведінкою людини. Як зазначає Н.Формановська, «кожна людина знаходиться у безлічі рольових та мовленнєвих ситуацій і постійно орієнтується в обставинах спілкування, у своєму партнерові, у присутніх третіх особах» [13, с. 64].

Розглядаючи зміст поняття «культура мовлення», необхідно визначити основні комунікативні ознаки культури мовлення як реальні властивості змістової та формальної сторін мови, адже остаточної класифікації всіх комунікативних ознак культури мовлення ще немає. Одні ознаки вивчені достатньо (точність, багатство, логічність, виразність, чистота, доречність), інші потребують подальшого вивчення (емоційність, дієвість, стислість, тональність, естетичність). Нам імпонує розуміння системи таких основних комунікативних ознак культури мовлення молодших школярів, як багатство, виразність, доречність і мовленнєвий етикет, розкриті в роботах С. Пенькової [10; 11].

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури [4; 9] дозволив виділити такі *критерії сформованості мовленнєвої культури* молодших школярів:

1) Нормативність мовлення (наявність нормативних знань, умінь та навичок у галузі словесності, освоєння норм вимови, орфоєпії, чистота і точність мовлення, володіння мовленнєвими жанрами).

2) Словниковий запас (активний тезаурус).

За умови систематичної роботи словниковий запас молодших школярів щоденно збільшується на 5–7 слів. «Якщо на початку шкільного навчання він становить у середньому від 3 до 4,5–5 тисяч слів, то на завершення початкового навчання він потроюється й становить 9–12 тисяч (в окремих випадках і більше)» [3, с. 13]. Певна частина слів потрапляє до пасивного словника школяра (тільки 10% словникового запасу постійно відтворюється), але важливого значення набуває активність словника школярів. Тому завдання вчителя – постійне поповнення лексики дітей і виведення їх пасивного запасу слів до активного вживання.

3) Володіння мовленнєвим етикетом, що передбачає знання формул мовленнєвого етикету, володіння навичками переключення мовленнєвого коду за умови тієї чи тієї рольової мовленнєвої поведінки, контекстуальних особливостей спілкування, доречність мовлення (стильова, контекстуальна, ситуаційна, психосоціально-психологічна).

4) Емоційність та виразність мовлення, що полягає у здатності використовувати норми мовленнєвої культури для вираження емоційного стану.

5) Мовленнєва активність як прагнення до мовленнєвого самовираження, наявність власних виразних мовленнєвих засобів, що відображають унікальність, неоднозначність самої особи школяра. У Є. Ільїна є влучний термін «мовленнєва мужність», уживаний за умов, коли школа формує в дітей навички виступу перед широкою аудиторією, мистецтво спілкуватися із незнайомою людиною [5, с. 68]. Слід пам'ятати, що мовленнєвій активності дитини передують внутрішнє мовлення. Не можна не погодитися із зауваженням Є. Ільїна, «мовчить учень чи говорить – усього лише різні варіанти активності: душевної» [5, с. 69]. Школярі повинні самі переконатися в тому, що своїм мовленням вони можуть принести радість іншій людині. Як слушно стверджує Ш. Амонашвілі, «дійсно людську радість можна пережити тоді, коли бачиш, що приніс радість іншій людині» [1, с. 9].

6) Гуманістична спрямованість мовленнєвої поведінки (толерантність, повага до думки іншого тощо).

Критерії носять прогностичний характер, виступають підґрунтям для діагностики та корекції сформованості мовленнєвої культури.

В. Сухомлинський так визначив провідне завдання початкової школи: «Навчити спостерігати, думати, читати, писати, передавати думку словом». Оволодіння мовленнєвою культурою є своєрідним «другим народженням» кожної людини. Справедливо пише про дитину А. Лобок: «Буквально все, що її оточує, їй потрібно зрозуміти самій, а тому, відповідно, потребує якоюсь своєю, нею ж вперше створеною

внутрішньою мовою встановити або реконструювати це незрозуміле й таємниче довкілля в деяку модель світу» [7, с. 162]. Усі смислові контексти мовленнєвого спілкування дитині доводиться розшифровувати самотійно. Поступово в неї з'являється багаторівневий та багатовимірний образ того чи того слова. А. Лобок особливо підкреслює, що становлення словника дитячої мови обумовлено не лише прямими життєвими потребами [7, с. 165]. Із сказаного виходить, що «мова для дитини – це не засіб спілкування, а певна самотійна та самоцінна культурна реальність» [6, с. 165]. У процесі культурно-пізнавальної діяльності дитині доводиться конструювати свою семантику певного слова, а потім застосовувати її до умов різних контекстуальних ситуацій. Виходить, що дитина начебто створює паралельну семантику мови й у кожній ситуації мовленнєвого спілкування намагається розібратися в тому, наскільки винайдена нею семантика відповідає використанню цього слова дорослими. Ми погоджуємося із С. Бронніковою, яка робить цінний, на наш погляд, для практики мовленнєвого розвитку дітей висновок: усе життя дитини – це процес коригування та поширення семантичних полів її мови [2, с. 10].

Визначення мовленнєвої культури особистості як цілісного синтетичного утворення приводить до використання комплексного підходу в практиці навчально-виховної роботи (Л. Божович, М. Каган, Л. Буєва та ін.), до організації в початкових класах урочних форм навчання на інтегрованій основі. Такий підхід передбачає розгляд окремих якостей школяра, зокрема його мовленнєвої культури, організацію процесу духовного розвитку особистості молодших школярів не за окремими напрямками, а в цілісності всіх навчально-виховних засобів.

Система роботи з формування мовленнєвої культури молодших школярів, побудована на основі інтеграції мовного, мовленнєвого і художньо-естетичного знання, має стати предметом подальших наукових досліджень.

Таким чином, однією з найважливіших шкільних цінностей повинні бути традиції висококультурного мовлення, що, закладаючись поступово, зберігаються й передаються у спадок. Не можна забувати, що на мовленнєві потреби учнів впливають різноманітні компоненти освітнього простору школи. Навчання мовленнєвій культурі повинне стати наскрізним завданням усіх без винятку урочних і позаурочних форм діяльності молодших школярів. Оскільки цінність і антицінність перебувають у протидії (літературне мовлення завжди протиставлене аргю, жаргонам, діалектній мові тощо), педагог покликаний прищеплювати школярам розуміння цінності мовленнєвої культури як складової загальної духовної культури особистості.

Список використаної літератури

1. **Амонашвили Ш. А.** Как живёте, дети?: кн. для учителя / Амонашвили Ш. А. – М. : Просвещение, 1991. 2. **Броннікова С. М.** Формування мовленнєвої культури молодших школярів засобами мистецтва: автореф. дис. ... канд. пед. наук / С. М. Броннікова. – Луганськ, 2002. 3. **Вашуленко М. С.** Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання / М. С. Вашуленко // Початкова школа. – 2001. – № 1. – С. 11–14. 4. **Гавриш Н. В.** Про критерії оцінки рівня мовленнєвотворчої діяльності старших дошкільників / Н. В. Гавриш // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. пр. / за заг. ред. В. І. Сипченка. – Вип. XIII. – Слов'янськ: Вид. центр СДП, 2001. – С. 112–119. 5. **Ильин Е. Н.** Путь к ученику: Раздумья учителя-словесника: кн. для учителя / Ильин Е. Н. – М. : Просвещение, 1988. 6. **Лещенко М. П.** Сучасні зарубіжні концепції естетичного виховання / М. П. Лещенко // Педагогіка й психологія. – 1996. – № 2. – С. 171–178. 7. **Лобок А.** Слово, язык, творчество / А. Лобок // Народное образование. – 1998. – № 5. – С. 162–167. 8. **Лурия А. Р.** Язык и сознание / Лурия А. Р. – Ростов н/Д: Феникс, 1998. 9. **Миропольська Н.** Виміри сформованості художньої культури школярів / Н. Миропольська // Мистецтво і освіта. – 2001. – № 3. – С. 20–23. 10. **Пенькова С. Д.** Напрямки формування культури українського мовлення першокласників / С. Д. Пенькова // Наук. вісник Ізмаїльського держ. пед. ін-ту. – Вип. 8. – Ізмаїл, 2000. – С. 262–266. 11. **Пенькова С. Д.** Формування культури українського мовлення російськомовних першокласників: автореф. дис. ... канд. пед. наук / С. Д. Пенькова. – К., 2002. 12. **Торшилова Е. Н.** Эстетика речи и речевого поведения / Е. Н. Торшилова // Искусство и образование. – 1998. – № 6. – С. 32–36. 13. **Формановская Н. И.** Что такое речевое поведение / Н. И. Формановская // Дошкольное воспитание. – 1990. – № 2. – С. 64–68.

Мельник Л. В. Формування мовленнєвої культури молодших школярів як актуальне завдання початкової освіти

У статті розглядається проблема формування мовленнєвої культури молодших школярів як інтегрального особистісного утворення, що відображає здатність людини використовувати знакову (мовну та невербальну) систему з метою встановлення загальнокультурної комунікації. Визначаються особливості мовленнєвої культури молодших школярів, її основні складові елементи, критерії сформованості. Наголошується, що у мовленнєвій культурі відображені мовленнєва компетенція, основа моральної та естетичної культури людини, переплетені численні особистісно-психічні процеси (мовлення, мислення, уява, сприймання, воля).

Ключові слова: мовленнєва культура, мовна освіта, початкова школа, мовленнєва компетенція молодших школярів, критерії сформованості мовленнєвої культури.

Мельник Л. В. Формирование речевой культуры младших школьников как актуальная задача начального образования

В статье рассматривается проблема формирования речевой культуры младших школьников как интегрального личностного образования, которое отображает способность человека использовать знаковую (языковую и невербальную) систему с целью установления общекультурной коммуникации. Определяются особенности речевой культуры младших школьников, её основные составляющие элементы, критерии сформированности. Акцентируется, что в речевой культуре отражены речевая компетенция, основа моральной и эстетической культуры человека, переплетены многочисленные личностно-психические процессы (речь, мышление, воображение, восприятие, воля).

Ключевые слова: речевая культура, языковое образование, начальная школа, речевая компетенция младших школьников, критерии сформированности речевой культуры.

Melnyk L. The formation of the speech culture of primary school children as the top task of primary education

The article deals with the problem of formation of speech culture of elementary school children as an integral personal formation that reflects the person's ability to use sign (language and nonverbal) system to establish the general cultural communication.

The features of speech culture of elementary school children, its main components, the criteria of the complete development are determined. It is noted that the speech competence is reflected in the speech culture, the basis of moral and aesthetic culture of the child, the numerous personal and mental processes like (speech, thought, imagination, perception, will) are all interconnected.

Key words: speech culture, language education, primary school, language competence of young students, the criteria of formation of speech culture.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2017 р.

Прийнято до друку 25.05.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Горошкіна О. М.